

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.05>**Павло Микуляк,**

суддя Закарпатського окружного адміністративного суду

СУДОВА ПОМИЛКА ЯК ПІДСТАВА САМОКОНТРОЛЮ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У цій статті автором розглядається юридична природа однієї із підстав реалізації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі – судової помилки. На основі сучасних положень доктрини цивільного судочинства узагальнюється коло істотних ознак, які характеризують судову помилку в цивільному процесі: 1) судову помилку допускає суд в особі судді; 2) судова помилка не дає можливості досягнути мети та завдань правосуддя у цивільних справах; 3) судова помилка виступає протиправним діянням; 4) наявні правові засоби усунення судової помилки в процесуальному порядку. Звертається увага на найбільш дискусійну ознаку судової помилки, навколо якої науковці ведуть полеміку, – наявність чи відсутність вини судді у її вчиненні. Прискіпливо оцінюються аргументи представників обох точок зору та робиться висновок, що варто підтримати тих науковців, які стверджують про можливість настання судової помилки під час розгляду і вирішення цивільної справи без вини судді, оскільки навіть правовий статус суду в цивільному процесі не дає йому можливості у низці випадків винести обґрунтоване та законне судове рішення. Стверджується, що більшість судових помилок виступають процесуальними правопорушеннями, де не вимагається встановлювати вину судді в їх скоєнні (відкриття провадження у цивільній справі з порушенням правил цивільної юрисдикції або підсудності, безпідставне проведення закритого судового засідання або застосування заходів забезпечення позову, відкриття окремого провадження за наявності спору про право або позовного провадження, якщо позивач не володіє цивільною процесуальною дієздатністю, неналежне оформлення протоколів про окремі процесуальні дії тощо).

Не підтримується точка зору, що судова помилка виникає в тому разі, якщо суд у цивільній справі вже виніс підсумкове судове рішення, оскільки судова помилка є такою з моменту її вчинення, а не з моменту видання підсумкового акта по цивільній справі.

Ключові слова: цивільний процес, самоконтроль, суд першої інстанції, судова помилка, ознаки.

Постановка проблеми. Самоконтроль суду першої інстанції у цивільному процесі носить винятковий характер, а тому він може бути задіяний тільки в тому разі, якщо для цього є підстави. Так, коли суд, вирішивши питання про право, не вказав точної суми, яка підлягає стягненню, цей недолік усувається шляхом ухвалення додаткового рішення. У такому разі підставою для застосування самоконтролю суду першої інстанції буде судова помилка, яка вилилася в те, що суд неправильно оформив зміст судового рішення: рішення не відповідає вимогам повноти, тобто суд не дав відповідь на всі питання, на які він повинен був дати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з такої теми. Питання підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі належить до проблемних, оскільки воно дуже лаконічно та фрагментарно висвітлено в теорії цивільного процесу. Йому присвячені наукові праці Є.Г. Трішніної, І.М. Зайцева, Д.Д. Луспеніка, Н.М. Савчин, які єдиною підставою вважають судову помилку.

Метою цієї статті є розкриття юридичної природи судової помилки як підстави реалізації судом першої інстанції самоконтрольних повноважень у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка помилка виступає негативним відхиленням від того стандарту поведінки, який потрібно було вчинити. Судові помилки в цивільному процесі характеризуються тим, що вони допускаються судом під час розгляду та вирішення цивільної справи, порушують установленний порядок розгляду цивільної справи і не дають можливості захистити права, свободи та інтереси тих осіб, які звернулися до суду. Судова помилка завжди показує, що в процесуальній діяльності суду стався недолік, який зазвичай усуває суд вищестоящої інстанції (наприклад, винесення незаконного судового рішення), а у виняткових випадках той суд, який допустив помилку. В останньому разі йдеться про самоконтроль суду в цивільному процесі.

Природа судових помилок у теорії цивільного процесу, незважаючи на спільність по багатьох її характеризуючих ознаках, далека від однозначного розуміння науковцями. Серед ознак судових помилок, з якими погоджуються більшість учених, виділяють такі:

1) судову помилку допускає суд в особі судді, який розглядає цивільну справу [1, с. 15–16]. Така ознака є найбільш істотною, оскільки відрізняє судову помилку від помилок, яких припускаються учасники процесу під час розгляду та вирішення цивільної справи. Якщо помилку допускають інші працівники суду (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді і т.д.) не має підстав говорити про існування судової помилки, оскільки вони не здійснюють правозастосовчу діяльність у суді. Ось чому не можна погодитися із позицією І.М. Зайцева, який вважав, що судові помилки можуть вчиняти «працівники суду, які визнані учасниками процесу, наділені певними правами та обов'язками й уповноважені здійснювати дії, які регулюються цивільним процесуальним правом, по розгляду справи, перегляду та виконання постанов» [2, с. 12]. Також не можна погодитися з твердженням Н.О. Бабуриної, що помилки помічника судді та секретаря судового засідання набувають статус судової помилки, якщо їх не виправить суд [3, с. 7–8]. Характер судової помилки та характер помилок інших працівників суду неоднаковий: відповідальність за розгляд справи та винесення законних і обґрунтованих судових рішень покладається на суддю;

2) судова помилка не дає можливості досягнути мети та завдань правосуддя у судових справах [4, с. 100]. Відповідно до ст. 2 ЦПК завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Судові помилки насамперед свідчать про невиконання завдань: ті або інші акти суду помилкові, тому що незаконні, необґрунтовані або вчинені несвоєчасно [5, с. 15]. Через те, що не досягаються мета та завдання цивільного судочинства, не відбувається ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави;

3) судова помилка виступає протиправним діянням [6, с. 36]. Протиправність судової помилки виражається в тому, що суддя може порушити норми як матеріального, так і процесуального права, внаслідок чого виноситься помилкове судове рішення [7, с. 100]. Судова помилка може свідчити про вчинення

процесуального правопорушення, оскільки діяльність суду регламентується нормами процесуального права, які висувають вимоги до такої діяльності, а також до судових актів. Проте суди під час розгляду справи можуть застосовувати і норми матеріального права, наприклад, норми, які містять доказові презумпції. Якщо суддя неправильно застосує правило перерозподілу обов'язків доказування обставин цивільної справи внаслідок дії доказової презумпції, суд винесе необґрунтоване судове рішення. Отже, судова помилка – це завжди порушення вимог закону, його недотримання [8, с. 20];

4) природа судової помилки передбачає існування правових засобів її усунення в процесуальному порядку [9, с. 80]. Під правовими засобами слід розуміти ті процесуальні дії, які можна застосувати для нейтралізації негативного впливу від судової помилки. Зокрема, якщо проведена судова експертиза викликає сумніви у її правильності, судом може бути призначена повторна експертиза (ч. 2 ст. 113 ЦПК). Помилки допускаються у процесуальному порядку під час розгляду та вирішення цивільної справи, а тому в такому ж порядку вони мають усуватися [8, с. 21]. Як правильно зауважує Н.М. Савчин, кожному помилку слід усувати в передбаченому законом порядку для такого виду помилок [1, с. 29].

Отже, судова помилка в цивільному процесі допускається судом в особі суддів та виступає протиправним діянням, а тому не дає можливості досягнути мети і завдань цивільного судочинства, але існують правові засоби, що допоможуть її усунути в процесуальному порядку.

Проте на цьому не вичерпується правова характеристика судової помилки в цивільному процесі. Найбільше ведуться дискусії за таку рису судової помилки, як вина судді у разі вчинення судової помилки. У цьому відношенні наукові погляди вчених можна поділити на дві великі групи, які варто розглянути більш детально.

По-перше, одні науковці стверджують, що судова помилка в цивільному процесі має місце тільки в тому разі, якщо вона була допущена з вини судді, що розглядає цивільну справу [10, с. 33; 11, с. 53; 1, с. 19; 8, с. 21], а деякі з цієї групи уточнюють, що йдеться виключно про необережну форму вини, оскільки судова помилка не може бути вчинена з умислом, інакше тоді це слід кваліфікувати як злочин [12, с. 3–4].

Обґрунтування необхідності доведення вини судді у вчиненні судової помилки зводиться до того, що судова помилка розглядається як правопорушення, умовою

притягнення до відповідальності за яке має бути встановлення вини судді. Вина судді також буде мати значення для визначення його професійної придатності та підготовленості у справі. Останнє буде проявлятися у разі систематичного допущення помилок окремим суддею.

По-друге, інша група науковців допускає, що судова помилка може мати місце також у разі безневинної поведінки судді, коли він не передбачав та не міг передбачити помилковість своїх дій та наслідки [13, с. 221; 14, с. 75; 2, с. 15–16; 15, с. 74; 16, с. 181; 17, с. 176]. У цій групі, як і у першій, виділяють науковців, які зауважують, що коли судова помилка стається з вини судді, вона має бути виключно необережною [3, с. 8; 18, с. 22–23].

Обґрунтування вчинення судової помилки без вини зводиться до того, що поняття «судова помилка» ширше за «правопорушення» (кримінальне, дисциплінарне та процесуальне). Якщо судова помилка вчиняється у формі злочину або дисциплінарного проступку, справді, треба доводити вину судді, оскільки вона виступає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони правопорушення. Судова помилка може мати прояв у вигляді процесуального правопорушення. Наприклад, підстави до скасування судових рішень у цивільному процесі можна розглядати судовою помилкою (неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, неправильне тлумачення закону тощо). У цій ситуації не вимагається встановлювати вину судді вищестоящою судовою інстанцією, оскільки судді під час розгляду цивільних справ керуються своєю правосвідомістю та внутрішнім переконанням, тобто діє принцип незалежності суддів у цивільному процесі. Тому необхідно встановити тільки незаконність та/або необґрунтованість судового рішення, тобто його протиправність. У низці випадків судова помилка має властивість об'єктивної протиправності, тобто є такою, що не відповідає нормі права, але суддя це не усвідомлює, оскільки він добросовісно помиляється. Так, суддя може відкрити провадження у цивільній справі, не знаючи, що між тими самими сторонами таке питання у вказаній підставі вже вирішувалося раніше судом. Протилежна сторона, вступаючи в цивільну справу, в якій вже відкрито провадження, подає до суду докази, що позивач уже користувався правом на судовий захист (рішення суду, яке набрало законної сили). На підставі цього суддя виносить ухвалу про закриття провадження у справі, реалізуючи самоконтрольне повноваження. Якщо таку ситуацію не розглядати як судову помилку, необхідно буде створювати спеціальну тео-

ретичну конструкцію та терміни, які мають пояснювати, чому рішення є неправильним, але вини судді в цьому немає [19, с. 32].

На нашу думку, варто підтримати тих науковців, які виділяють можливість вчинення судової помилки без вини судді. Багато положень чинного цивільного процесуального законодавства наочно підтверджують таку можливість. Крім того, статус судді у цивільному процесі може цьому сприяти. Так, В.І. Цибуленко вказує, що від судді важко очікувати ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення, оскільки за чинним ЦПК він не зобов'язаний за власною ініціативою збирати судові докази, встановлювати справжні обставини справи, а має оцінювати тільки те, що надали сторони і прийняти рішення, хоча необхідні докази для цього можуть бути відсутні в справі [20, с. 77]. Ось чому С.О. Короїд пропонує знайти розумний баланс між принципом активності судді та принципом змагальності, що допоможе уникнути судових помилок у цивільному процесі [21, с. 86]. Редагований ЦПК України певною мірою вже почали змінювати у цьому напрямі. Так, з 2017 року суд почав збирати докази в цивільному процесі за власною ініціативою у тому разі, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК), а також, коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК).

Таким чином, судова помилка в цивільному процесі, що є підставою самоконтролю суду першої інстанції, може мати місце як у разі винної, так і безвинної поведінки судді (судової колегії), який розглядає цивільну справу.

Більшість судових помилок, які є підставою самоконтролю суду першої інстанції, виступають процесуальними правопорушеннями, де не вимагається встановлювати вину судді в їх скоєнні. Наприклад, відкриття провадження у цивільній справі з порушенням правил цивільної юрисдикції або підсудності, безпідставне проведення закритого судового засідання або застосування заходів забезпечення позову, відкриття окремого провадження за наявності спору про право або позовного провадження, якщо позивач не володіє цивільною процесуальною дієздатністю, неналежне оформлення протоколів про окремі процесуальні дії, судові рішення або виконавчі документи, втрата судового провадження у цивільній справі, неправильно сформульовані запитання експерту під час призначення судової експертизи

тощо. Якщо указані процесуальні правопорушення будуть містити ознаки дисциплінарного проступку або злочину, вину судді треба буде встановлювати, але не в рамках цивільного, а дисциплінарного чи кримінального провадження відповідно. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підставами притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є умисне або внаслідок недбалості порушення засад гласності і відкритості судового процесу або порушення правил щодо відводу (самовідводу) тощо.

Велике значення має вирішення питання, коли виникає судова помилка. У цьому відношенні науковці свої думки знову розділяють.

Одна група вчених (Н.М. Савчин, Л.О. Терехова тощо) стверджує, що судова помилка виникає в тому разі, якщо суд у цивільній справі вже виніс підсумкове судове рішення. Їх обґрунтування зводиться до того, що судова помилка появляється там, де вже не можна досягнути мету та завдання цивільного судочинства. Позаяк судові рішення виступає процесуальним засобом досягнення указаної мети, судова помилка є наявним результатом, тобто тим, що вже відбулося. Якщо до винесення судового рішення суддя вчиняє помилкові дії (наприклад, не задовольняє певне клопотання ухвалою суду), завжди є можливість їх виправити (зокрема, задовольняє повторно подане клопотання учасником справи). Отже, поки триває судовий розгляд справи, йде процес судового пізнання, говорити про судові помилки зарано [1, с. 28; 19, с. 23].

Друга група вчених (Є.Г. Трішина) їм опонує та вказує, що судова помилка є такою з моменту вчинення, а не з моменту видання підсумкового акта по цивільній справі, який базується на судовій помилці. Помилкова поведінка судді веде до судової помилки, але не завжди вона відображається в підсумковому судовому рішенні. Більше того, властивість судової помилки вплинути на підсумковий акт суду залежить від виду такої помилки. Незалежно від її виду, судова помилка завжди протиправна, а тому є такою з моменту її настання, незалежно від того виправлена вона чи ні [22, с. 114].

На нашу думку, варто підтримати останній підхід, оскільки перший більше враховує природу судового контролю, а не самоконтролю. Якщо помилкові дії судді, вчинені до винесення підсумкового судового рішення не розглядати як судову помилку, то що саме запускає механізм самоконтролю у формі цілісної процедури, що змушує суд повторювати свої дії під час розгляду та вирішення

цивільної справи? В принципі можна скористатися аргументами представників першого підходу: якщо судова помилка відсутня до винесення підсумкового судового рішення, то для цього явища тоді треба придумувати нову теоретичну конструкцію.

Висновки

Судова помилка в цивільному процесі підриває авторитет судової влади, сприяє виникненню зневажливого ставлення до суддів, не дає можливості досягнути мети і завдань цивільного судочинства, порушує встановлений порядок розгляду і вирішення цивільних справ, а тому має усуватися всіма можливими способами, у тому числі й внаслідок застосування функції самоконтролю суду першої інстанції.

Список використаних джерел:

1. Савчин Н.М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 212 с.
2. Зайцев И.М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. 135 с.
3. Батурина Н.А. Причины судебных ошибок и процессуальные средства их предупреждения в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2010. 22 с.
4. Резворович К.Р. Правова природа судової помилки у цивільному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 99–102.
5. Зайцев И.М. Целевые установки гражданского судопроизводства. *Проблемы реформы гражданского процессуального права и практики его применения* : Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1990. С. 13–18.
6. Руденко Ю.М. Деятельность адвоката по выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Москва, 2009. 222 с.
7. Петрухин И.Л. Причины судебных ошибок. *Советское государство и право*. 1970. № 5. С. 100–106.
8. Тришина Е.Г. Проблемы судебного контроля в гражданском судопроизводстве : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Саратов, 2000. 193 с.
9. Чувакова Л.А. Особенности ошибок юристов в профессиональной деятельности. *Юридические записки Ярославского государственного университета* / Под ред. В.Н. Карташова и др. Ярославль. 1998. Вып. 2. С. 72–81.
10. Жилин Г.А. Суд первой инстанции в гражданском процессе : учебно-практическое пособие. Москва : Юрайт-М, 2001. 328 с.
11. Жилин Г.А. Целевые установки гражданского судопроизводства и проблема судебной ошибки. *Государство и право*. 2000. № 3. С. 51–58.

12. Боннер А.Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе. Москва : Юрид. лит., 1980. 160 с.

13. Блазомирская И.В. Исправление судебной ошибки в гражданском процессе как составная часть права на судебную защиту. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2014. Том 6. № 6. Часть 2. С. 220–223.

14. Гарієвська М.Б. Дискреційні повноваження суду щодо усунення недоліків ухваленого ним рішення. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 72–75.

15. Кушнір Н.М. Причины та умови виникнення судових помилок (на матеріалах справ судів першої інстанції). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Випуск 550. *Правознавство*. С. 74–79.

16. Лопатін А.В. Особливості формування поняття судової помилки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 29. Частина 2. Том 4/2. С. 178–181.

17. Ніколенко Л.М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 175–178.

18. Петрова И.А. Пересмотр судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам в граж-

данском и арбитражном процессах (сравнительно-правовой аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Москва, 2010. 32 с.

19. Терехова Л.А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 320 с. (Серия «Гражданский и арбитражный процесс: современный взгляд»)

20. Цыбуленко З.И. Реформа судебной системы России и исполнение судебных постановлений (решений). *Концепция развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского Суда по правам человека* : сб. науч. статей: Краснодар–Санкт-Петербург : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. С. 76–81.

21. Коройд С.О. Судові помилки як перешкода ефективності цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 84–87.

22. Тришина Е.Г. Вина как критерий разграничения судебных и судейских ошибок. *Судебная реформа и проблемы развития гражданского и арбитражного процессуального законодательства* : материалы международной научно-практической конференции. Москва : РАП, 2012. С. 112–118.

In this article the author considers a legal nature of one of the grounds for exercise of powers of the court of primary jurisdiction in the civil process: a judicial error. On the basis of modern provisions of civil proceedings doctrine a circle of essential features are generalized, that characterize a judicial error in the civil process: 1) a judicial error is made by a court in the person of a judge; 2) a judicial error doesn't afford to achieve a purpose and tasks of justice in the civil cases; 3) a judicial error is a wrongful act; 4) there are legal remedies for elimination of errors within a procedural order. It pays attention to the most discussion feature, around of that the scientists carry on polemics with each other about a presence or an absence of judge's guilt in its effectuation. The arguments of the representatives of both points of view are carefully considered and concluded, that is worth to support of the scientists, which confirm about an opportunity of judicial error's occurrence during a consideration and solution of a civil case without the judge's guilt, because even a court's legal status in the civil process doesn't give him an opportunity, in a number of instances, award reasoned and legal judgment accordance to law. It has been affirmed, that the majority of the judicial errors are the procedural offences, where are not required to determine judge's guilt in effectuation of them (commencement of proceedings in a civil case contrary to the regulations of civil jurisdiction or competence, baseless carrying out of a closed judicial session or application of injunctive relief, opening of an independent judicial procedure with the availability of a dispute over a right or ordinary proceeding, if a plaintiff owns a civil legal capacity to sue, incorrect execution of the protocols of juridical session about the individual procedural actions etc.).

It is not supported the point of view, that the judicial error arises providing, that the court in the civil case has already pronounced a resulting judgement, because the judicial error is such from the moment of its effectuation, but not from the moment of publishing of a final act in the civil case.

Key words: civil process, self-control, court of primary jurisdiction, judicial error, features.

